

16. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİNDE BOTANİK ARAŞTIRMALARI

*Abdullah ÇETİN**

*Hasan GENÇ***

ÖZET

16. yüzyıl'dan itibaren Orta Avrupa'daki gezginler Osmanlı Uygarlığı'nı tanımak için seyahatlere başlamışlardır. Doğa meraklısı gezginler bu seyahatleri esnasında gördükleri bitkileri, hayvanları seyahatnamelerine tanımlamışlar, adlandırmışlar ve kayıt altına almışlardır. 16. yy botanik araştırmalarını gerçekleştiren ilk kişi Pierre Belon (1517-1564) olup, sırasıyla diğerleri Ogier Ghiselin de Busbecq (1522-1592), Willem Quackelbeen (1527-1561), Hans Dernschwam (1494-1568), Leonhart Rauwolff (1535-1596) adlı kişilerdir. Bu yabancı araştırmacılar dışında Kanuni Sultan Süleyman döneminde baş müftü olan Ebusuud Efendi de bahçe bitkileri üzerinde araştırmalar yapmıştır. Bu kişiler; Osmanlı Devleti'nde botanik araştırmalarını yapan ilk araştırmacılar ve eserleri de ilk floristik çalışmalar olarak kabul edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, 16. Yüzyıl, Botanik, Flora.

* Üstün Zekalılar Enstitüsü, Antalya Şubesi, Antalya; Turkish Institute for Gifted and Talented, Antalya Branch, Antalya. abdullahcetin@live.com.

** Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Burdur; Turkish Institute for Gifted and Talented, Antalya Branch, Antalya.

BOTANICAL RESEARCHES IN 16TH CENTURY OTTOMAN CIVILIZATION

ABSTRACT

Travelers from Middle Europe had started journeys to know about Ottoman Civilization from 16th century. Within their journey, these nature enthusiast travelers identified, named and registered the plants and the animals in their travelogues. The first person who made botanical researches was Pierre Belon (1517-1564), then Ogier Ghiselin de Busbecq (1522-1592), Willem Quackelbeen (1527-1561), Hans Dernschwam (1494-1568), Leonhart Rauwolff (1535-1596) came after him respectively. Except foreign researchers, Ebusuud Efendi, who was grand mufti in the period of Suleiman the Magnificent, also made researches on garden plants. These people were the first researchers on botanical researches and their books and works were accepted as the first floristic works in the Ottoman Civilization.

Keywords: Ottoman Civilization, 16th Century, Botany, Flora.

GİRİŞ

Dünya'da botanik tarihi üzerinde ilk yapılan araştırmalara bakıldığında; bu dönemin bilginleri eski kitaplara bağlı kalmaksızın kendi gözlem, görüş ve deneylerine güvenmeye başlayarak seyahatler, araştırmalar yaparak öncelikle bitkilerin yapısının nasıl olduğu, nasıl kullanıldığı şeklinde başlamıştır. Uzak diyarlara yapılan seyahatlerde doğaya merak duyan kişiler, bilim insanları bitkileri toplama-ya, tanımaya çalışarak notlar, tutmuşlar, seyahatnameler yazmışlardır, resimlerini çizmişler, teşhis etmeye yönelmişlerdir ve bu kişiler ilk sistematikçiler olmuşlardır (Baytop, 2004). Osmanlı Devleti'nde Botanik bilimi üzerine yapılan araştırmalar 16. yüzyılda başlamış olup bunlar genellikle seyahatler üzerine ve diğer bilim dallarını da birlikte araştırarak gerçekleştirilmiştir.

Onaltıncı yüzyıldan itibaren Orta Avrupalı bilginler, tabiat bilimcileri arasında Doğu Akdeniz yöresine gelmiş, Anadolu ve civar ülkeleri gezmiş, gördükleri bitkileri seyahatnamelerine yazmış kişiler Anadolu florası ile ilgilenen ilk araştırmacılar ve eserleri de Anadolu florası ile ilgili ilk yayınlar olarak kabul edilmektedir (Baytop, 2004).

Onaltıncı Osmanlı dönemi ilk araştırmacısı, Osmanlı topraklarına ilk botanik araştırmaları yolunu açan kişi Fransız tabiat bilimci, gezgin olan Pierre Belon olmuştur (Harvey, 1976; Baytop, 2004). P. Belon 1517-1564 yılları arasında o dönemin Osmanlı Devleti sınırları içerisinde olan Doğu Akdeniz, Yunanistan, Mısır, Filistin ve Batı Suriye ile Anadolu ve Trakya'yı Sultan III. Murad, Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde gezmiştir. Gezileri esnasında yapmış olduğu gözlem ve almış olduğu notları bir seyahatname olarak yazmıştır (Rogers, 1985; Baytop, 2004).

Bu kitabın adının Türkçe karşılığı “Yunanistan, Anadolu, Filistin, Mısır, Arabistan ve diğer yabancı ülkelerde görülen birçok özellikler ve hatırlanmaya değer şeyler hakkında gözlemler” şeklindedir. Bu kitabın Prof. Dr. Turhan Baytop ve Prof. Dr. Asuman Baytop en uygun ve ilk baskısına tamamen aynı olması muhtemel olan 1588 yılındaki dördüncü baskısını incelemişler ve bu kitabın bizi bundan 450 yıl önceki Doğu Akdeniz Bölgesine götürdüğünü belirtmişlerdir. Kaydettiği bitkilere örnek olarak; Toros Dağları'nda yetişen andız ağacını (*Juniperus drupacea*) tarif etmiş, seyrek rastlanan beyaz meyveli yaban mersini (*Myrtus communis*) ve Girit Adası'nda Werner Greuter'in 1967'de *Phoenix theophrasti* olarak adlandırdığı yabancı hurma ağacını görmüştür (Greuter, 1967; Baytop, 2000; Baytop, 2004).

Ogier Ghiselin de Busbecq ise (1522-1592) diğer botanik araştırmacılarından birisi olmuştur. Kendisi Roma-Germen Kralı I. Ferdinand tarafından Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman'a elçi olarak gönderilen bir kişidir. Kendisi elçilik görevinde 1554-1562 yılları arasında kalmıştır. Görevi boyunca yapmış olduğu herşeyi dört mektup yazarak bir arkadaşına anlatmıştır (Busbecq vd., 1927; Baytop, 2004). Busbecq görevinin yanında her mektubunda eski eserlerden, bitkilere, hayvanlara kadar farklı konulara değinmiştir (Busbecq vd., 1927). Son olan dördüncü mektubunda ise bitkilerle ilgilendiğini belirtmiş ve yolculukları esnasında görmüş olduğu bitkileri not alarak kaydetmiştir (Henri, 1992). Busbecq'in Türkiye'den götürdüğü bitkisel materyalin başında lale ve leylak gelmekle birlikte *Tulipa*, *Gladiolus*, *Narcissius*, *Hyacinthus* türleri, *Acorus calamus*, *Aesculus hippocastanus* gibi bitkilerin Avrupa'ya yayılmasını sağlamış ve Avrupa laleyi O'nun sayesinde tanımıştır (Busbecq vd., 1881a; Busbecq vd., 1881b; Busbecq vd., 1927; Baytop, 2004). Ayrıca Busbecq Dioscorides'in muhteşem el yazması kitabının yeniden keşfedilmesini, *Codex Vindobonensis* ve klasik flora tanımlama anahtarlarının oluşmasına katkı sağlamıştır (Harvey, 1976).

Willem Quackelbeen (1527-1561) ise; Busbecq'in ekibinde yer alan Belçikalı bir hekimdir. Busbecq tanımadığı *Teucrium scordium*, *Aconitum* bitkileri Quackelbeen teşhis ettirmiştir ki bu da Quackelbeen'in daha iyi bir botanik bilgisine sahip olduğu kanısını ortaya çıkartmaktadır (Baytop, 2004). Yolculukları boyunca notlarını almış olduğu defteri kayıp olduğu için Kral Ferdinand'ın Viyana'daki hekimi olan Pietro Andrea Mattioli'ye yazmış olduğu mektuplardan kendisinin birçok bitki ve drog örnekleri gönderdiği anlaşılmaktadır (Opsomer, 1961; Baytop, 2004; Scheer, 2005).

Hans Dernschwam (1494-1568) İstanbul-Amasya yolculuğu bireysel olarak gerçekleştirmiş bir Alman gezgindir (Faroqi, 2000; Baytop, 2004). Dernschwamseyhatnamesinin ilk kısmında genellikle doğal olarak yayılış gösteren bitkilerden ziyade yetiştirilmiş olan bitkileri kayıt altına almıştır. Seyahatnamesinin ikinci kısmında ise İstanbul-Amasya yolculuğu esnasında bir adaçayı (*Salvia*), me-

yan kökü (Gliceraza-Glycyrrhiza glabra), kökboya (Rubea tinctorum-Rubia tinctorum) gibi yerli bitkileri kaydetmiştir (Baytop, 2004).

Leonhart Rauwolff (1535-1596) tıbbi botanik üzerine çalışmalar da yapmış olan bir hekimdir. Rauwolff; Ausburg-Şam-Bağdat-Halep-Trablus-Suriye (Kudüs'e uğramadan) süren seyahatlerindeki kayıtlarını bir seyahatname olarak yazmıştır. Index Plantarum ve Catalogue Plantarum adında iki liste kullanarak seyahati esnasında kaydettiği bitkileri sınıflandırmış ve bir liste halinde sunmuştur. Kısaca örnek verirsek; Opuntia-ficus indica, Cupressus-Cupressus sempervirens, Cynara Scolymus L., Olea-Olea Europea L., Punica Granatum L, Ocri türleri şeklinde-Lathyrus sativus L., Capparis-Capparis spinosa L. şeklinde bitkileri taksonomik bir ifade kullanarak listelediğini görmekteyiz. Mezopotamya Bölgesi'nden geçerek Halep-Bilecik yöresinde, yani Anadolu'na kısa bir süre kaldığını görmekteyiz. Kaldığı kısa süre boyunca Birecik'ten 8 (5 doğal, 3 yetiştirilmiş), Gaziantep'ten 3 bitki adı vermiştir. Rauwolff'un bu eseri Irak Florası için kaynak derecesinde olsa da bulunduğu Anadolu coğrafyası bakımından Anadolu florası için az önem taşımaktadır (Baytop, 2004).

Kanuni Sultan Süleyman döneminde baş müftü olan Ebusuud Efendi (1490-1574), bitkilerle kendi bahçesinde yetiştirerek ilgilenmiştir. Nergis'i ve diğer birçok farklı bitkiyi bahçesinde yetiştirmek suretiyle sistematik bir yapı izlemiş ve bitki ve bitki çeşitliliğini korumaya yönelik olmuştur. Şöyle ki iki yüzyıl sonra bile bahçesinde nergisin sarı ve beyaz varyeteleri bulunmuştur (Harvey, 1976).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Onaltıncı yüzyıl botanik bilimi için tüm Dünya'da eski kitaplara bağlı kalmadan, yeni bilgiler elde etme, yeni yerleri yeni canlıları keşfetme şekliyle başlayan bir yüzyıl olmuştur.

Özellikle Orta Avrupa'da gerçekleşen bu durum diğer devletlerin topraklarını da merak ederek araştırmak istenmiştir. Böylece bir botanik bilimcileri olabilecek nitelikte olan gezginler, hekimler, doğa bilimcileri araştırmalarına devam etmiş, ilk sistematik sınıflandırmalar, ilk tıbbi ilaç bilgileri (drogalar) oluşturulmaya başlanmıştır. Yüzyıllar boyu Osmanlı Devletinde bitkilerin tanımlanmasına farklı olarak kullanımlar sürmüştür ki bunların en temel olanı sağlık konusunda kullanım olmaktadır. Örneğin; Manisa'da Merkez Muslih al-Din Efendi tarafından macun olarak adlandırılan karışım için onlarca bitki kullanılmaktadır. Bu da o dönemde bitkilerin bilindiği, kayıtların alındığı ancak sistematik-bilimsel bir sınıflandırma zeminin henüz oluşmadığı kanısına varılabilir. Ayrıca Anadolu'da doğmuş ve M.S. I. yy'da yaşamış bir hekim olan Dioskorides'in "De Materia Medica" adlı eserinde drogların buldukları yerler, botanik tarifleri, özellikleri, tıbbi etkileri, kullanım şekilleri, yan etkileri, dozajları, bitki yetiştirme metotları, veterinerlikte ve tıp dışı kullanımları belirtildiği ve M.S. resimli el yazması eserinin 16. yy'a kadar

Anadolu'da oluşunun anlaşılması 15 asır boyunca Anadolu topraklarındaki bilim insanlarının, hekimlerin temel, başvuru kaynağı olduğu fikrini ortay koymaktadır (Ataç ve Yıldırım, 2004). Ne yazık ki P. Belon döneminden sonra kitabın bedeli ödenerek Viyana'ya gitmiş olması çok ciddi, ve önemli bir durumdur (Baytop, 2004).

Bu kişilerin ilk araştırmacılar ve eserlerinin bilimsel anlamda ilk ve temel olması botanik biliminin Osmanlı topraklarında temellerinin atıldığı bir yüzyıl olmuştur. Ve Ayrıca Türkiye Botanik tarihi açısından da ilk bilimsel botanik çalışmalarının yapıldığı, bitki örneklerinin toplandığı, en eski kaynakların oluşturulmuş olduğu şüphesizdir. Ki P. Belon'un bitki örnekleri İstanbul'dan Fransa'ya dönerken Akdeniz'de kaybolurken (Baytop, 2000), L. Rauwolff tarafından toplanan 388 bitki örneğinden oluşan koleksiyonun halen korunuyor olması Anadolu'nun en eski bilimsel bitki örnekleri olma niteliğini taşıyabilmektedir.

KAYNAKLAR

- Baytop, A. (2000). Pierre Belon (1517-1564) ve Doğu Akdeniz gezisinin botanik yönü. *Herba Medica*: 6, 14-19.
- Ataç, A., Yıldırım, V. (2004). Osmanlı Hekimleri ve Dioskorides'in "De Materia Medica"sı. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*: 15, 257-269.
- Baytop, A. (2010). Plant collectors in Anatolia (Turkey). *Phytologia Balcanica*: 16 (2), 187-213, Sofia.
- Busbecq, O. G., Forster, C. T., Daniell, F.H. B., (1881a) *The Life and Letters of Ogier Ghiselin de Busbeqo Seigneur of Bousbecque* C. Kegan Paul & Co., I Paternoster Square: Vol 1, 1-418.
- Busbecq, O. G., Forster, C. T., Daniell, F.H. B., (1881b) *The Life and Letters of Ogier Ghiselin de Busbeqo Seigneur of Bousbecque* C. Kegan Paul & Co., I Paternoster Square: Vol 2, 1-418
- Busbecq, O. G., Forster, E. S.(Trans), Roider, K. A. (1927). *The Turkish letters of Ogier Ghiselin de Busbecq, Imperial Ambassador at Constantinople, 1554-1562*. Translated from the Latin of the Elzevir Edition of 1663, LSU Press, 265 s. http://books.google.com.tr/books/about/The_Turkish_Letters_of_Ogier_Ghiselin_de.html?id=AnynLQ_cgiYC&redir_esc=y (Özgün Eser 1633 tarihlidir).
- Faroqhi, S. (2000). *Geschichte des Osmanischen Reiches* (German). C. H. Beck, ISBN-10: 3406460216. 127 s.
- Greuter, W. (1967) *Beiträge zur Flora der Südägäis* 8-9. *Bauhinia*: 3, 243-254.
- Harvey, John H.(1976). *Turkey as a Source of Garden Plants*. *Garden History*: 4-3, 21-42.

- Henri, W. (1992). Sur les traces de Busbecq et du gotique. In: Bulletin de l'Association d'étude sur l'humanisme, la réforme et la renaissance: 34,138-140.
- Opsomer, J. E. (1961). Un Botaniste Trop Peu Connu Willem Quackelbeen (1527-1561). Bulletin de la Société Royale de Botanique de Belgique / Bulletin van de Koninklijke Belgische Botanische Vereniging: 93-1/2, 113-130.
- Rogers, M. (1985). A Group of Ottoman Pottery in the Godman Bequest. The Burlington Magazine: 127, 134-145.
- Scheer, R. (2005). ... Stachlig Wie Ein IGEL, Glatt Wie Ein Spiegel? Die Kastanie ist der Baum des Jahres 2005. Stadt+Grün: 54, 52-57.